

MAREK PODKOWSKI

Uniwersytet Wrocławski
marek.podkowski@uwr.edu.pl

Komisariaty i wójtostwa obwodowe w Wielkopolsce (1919–1935). Kilka uwag o praktycznym działaniu

Instytucja komisarzy obwodowych została powołana do życia na mocy rozkazu gabinetowego z 10 grudnia 1836 r. „o organizacji zarządu policyjnego i gminnego w małych miastach i wsiach prowincji poznańskiej”¹. Przepisy tego aktu prawnego weszły w życie z dniem 1 kwietnia 1837 r. i zakładały, że dotychczasowe okręgi wójtowskie miały być zastąpione dystryktami, a wójtowie komisarzami obwodowymi mianowanymi przez nadprezydenta. Komisarze obwodowi byli podporządkowani landratowi i pomagali mu w sprawowaniu władzy administracyjnej w jej wszystkich działach². Komisarze sprawowali miejscową władzę policyjną w gminach wiejskich należących do ich obwodu oraz mieli załatwiać wszystko, czego wymagały od nich potrzeby administracji.

Wydana przez prezesa naczelnego prowincji poznańskiej instrukcja dla komisarzy obwodowych z 21 października 1837 r. stanowiła, że komisarze obwodowi mieli czuwać, aby ustawy i rozporządzenia władz państwowych były należycie i terminowo wykonywane. Instrukcja zlecała im także kierownictwo i kontrolę policji miejscowej, kontrolę administracji gminnej i wykonywanie czynności zleconych przez landrata. Stwierdzała ponadto, że komisarze obwodowi musieli wykonywać polecenia służbowe landrata jako ich przełożonego. Za stan i uregulowanie całokształtu spraw powiatu był odpowiedzialny landrat, a komisarze obwodowi oddani mu do pomocy obowiązani byli stosować się do jego wskazówek i zarządzeń. Wszystkie podejmowane czynności przez komisarzy obwodowych

¹ Amstblatt der Königlich Regierung zu Posen, 1836, nr 52.

² J. Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Wielkie Księstwo Poznańskie. Studium historycznoprawne*, Poznań 1985, s. 139.

sprzeczne z zasadami jego działalności oraz działania naruszające umówiony stosunek służbowy stanowiły przekroczenia służbowe i mogły spowodować usunięcie komisarza z urzędu. Komisarzowi obwodowemu podlegali sołtysi i ławnicy.

Warto zaznaczyć, że urząd komisarzy obwodowych został wprowadzony tylko w Wielkim Księstwie Poznańskim, co wiązało się z polityką władz pruskich w stosunku do ludności polskiej. W wyniku tych zmian administracyjnych nadzór nad ludnością polską był skupiony w rękach urzędników pruskich.

11 listopada 1918 r. nie zmieniła się sytuacja Wielkopolski. Nadal była ona prowincją pruską i wchodziła w skład najbardziej reakcyjnego państwa związkowego Rzeszy Niemieckiej³. Pozostał również w mocy podział na dwie rejencje: poznańską i bydgoską. Komisariat Naczelnej Rady Ludowej utrzymał pruski podział administracyjny⁴. Utworzone w 1919 r. Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej przejęło wszelkie władze i urzędy od Komisariatu NRL oraz państwowych władz niemieckich i pruskich⁵. Utworzone zostały dwa województwa: poznańskie i pomorskie. W skład pierwszego weszły ziemie dawnej rejencji poznańskiej i częściowo bydgoskiej.

Władze polskie, przejmując w 1919 r. administrację z rąk zaborcy pruskiego, pozostawiły w mocy ordynację gminną z 3 lipca 1891 r.⁶ Częściowo jednak zmieniono jej przepisy w 1920 r., dostosowując je do polskich realiów.

Nazwę *distriktsamty* zamieniono na komisariaty obwodowe, pozostawiając im jednak ten sam, co poprzednio zakres działania. Tak więc do zakresu działania komisarzy obwodowych należały podobnie jak za czasów pruskich funkcje policyjne oraz administracyjne sprawowane w oparciu o szereg ustaw i przepisów z okresu zaborów. Organem wykonawczym urzędu komisarza obwodowego odnośnie funkcji policyjnych była na podległym mu terenie policja państwowa⁷. Natomiast nadzór nad działalnością komisarzy sprawował starosta, a pomocnikami komisarzy byli sołtysi gmin wiejskich i przełożeni obszarów dworskich.

Kwerenda archiwalna dowodzi, że do komisarzy obwodowych składane były wykazy sporządzane przez posterunki policji, informujące, w których gminach były rady gminne, z ilu radnych się składały, oraz jakiej narodowości byli wybrani do nich przedstawiciele⁸. Komisarze obwodowi utrzymywali urządzenia ogniowe w należytym stanie i je nadzorowali. Informowali starostę o statystykach dotyczących pożarów i eksplozji. Z kolei karty ogniowe zawierające informacje u kogo,

³ Od 1920 roku zwanego Wolnym Państwem Pruskim mającym własną konstytucję. Zob. M.J. Ptak, M. Kinstler, *Powszechna historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych*, Wrocław 1999, s. 250–257 (fragmenty). Całość Preussische Gesetzsammlung 1920, nr 54, s. 543–558.

⁴ Z. Hemmerling, *Ruch ludowy w Wielkopolsce 1919–1939*, Warszawa 1971, s. 33.

⁵ Zob. A. Gulczyński, *Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej (1919–1922)*, Poznań 1995.

⁶ Ordynacja gmin wiejskich z 3 lipca 1891 r. dla siedmiu wschodnich prowincji pruskich (Gesetzsammlung für die Königlichen-Preussischen Staaten, 1891, nr 23).

⁷ Zob. Ustawa z 24 lipca 1919 r. o policji państwowej (Dz.Pr.P.P. z 1919 r. Nr 61, poz. 363).

⁸ Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej: APP), Akta gmin powiatu poznańskiego, gmina Poznań — Wschód, sygn. 115, brak paginacji (dalej: b.p.)

gdzie i z jakich powodów powstał pożar, wypełniano na posterunku policji, a podpisywał je komisarz obwodowy⁹.

Kolejnym uprawnieniem komisarzy obwodowych było przedstawianie kandydatów na sędziów rozjemczych oraz ich zastępców. Należało podać imię, nazwisko i miejsce zamieszkania kandydata. Na każdy obwód proponowano jednego kandydata na sędziego i jego zastępcę. Musiała to być osoba, która gwarantowała należyte wypełnianie swoich funkcji, potrafiąca czytać i pisać w języku polskim. Zobowiązana była również złożyć osobiste poświadczenie przyjęcia tego stanowiska. Zdarzały się jednak takie przypadki, że dana osoba zwracała się do komisarza obwodowego i informowała go, że zmuszona jest zrezygnować z pełnionego urzędu sędziego polubownego, ponieważ przyjęła posadę nauczyciela w szkole, a połączenie obu urzędów byłoby nie do pogodzenia¹⁰.

Często starosta zwracał się do komisarzy obwodowych o wykonanie pewnych czynności np. spisanie kłaczy. Do przeprowadzenia powyższego spisu wzywano sołtysów i przełożonych obszarów dworskich. Starosta przysyłał także okólniki wojewody do zapoznania się i wykonywania ich np. w przedmiocie ochrony hodowli koni, wykonywania kontroli policyjnej nad właścicielami posiadającymi ogiery nielicencjonowane. Komisarze stwierdzali przypadki, w których właściciele koni uchylali się od stawienia koni do poboru lub przeglądu i po przesłuchaniu tych osób oddawali sprawę do prokuratury w celu ukarania winnych. Stwierdzali także liczbę znajdujących się w obwodzie pojazdów osobowych, wozów czterokołowych, uprzęży podwodowych i nadsyłali sumaryczne zestawienia staroście w ciągu 8 dni.

Komisarze obwodowi odbierali od właścicieli wybrakowanych koni wojskowych, kupionych od starostwa, pisemne zobowiązanie, że w ciągu 1 roku nie sprzedadzą kupionego konia bez zezwolenia starosty. Gdy dana osoba nie dotrzymała podpisanego zobowiązania, starostwo żądało zwrotu konia. W tym celu komisarze wydawali podległym funkcjonariuszom policji państwowej odpowiednie zarządzenia oraz informowali starostwo o stwierdzonych lub niestwierdzonych przypadkach. Starosta przysyłał komisarzowi ustalone spisy liczbowe koni, bydła itd. oraz składek, które należało od nich płacić. Sołtysom i przełożonym dóbr zalecano, aby składki odsyłali natychmiast do gminnej kasy powiatowej¹¹.

Komisarze obwodowi co kwartał składali staroście wykaz udzielonych zezwoleń do zbierania składek na cele dobroczynne i społeczne z wyszczególnieniem, kto i na jaki cel odebrał, zużył lub zużyje zebrane fundusze¹². Co kwartał przekazywali do wydziału powiatowego akta z konferencji sołeckich i przełożonych obszarów dworskich w celu ich przejrzania. Wydział powiatowy zwracał

⁹ *Ibidem*, sygn. 122, b.p.

¹⁰ *Ibidem*, sygn. 134, b.p.

¹¹ APP, Akta gmin powiatu nowotomyskiego, gmina Lwówek Wlkp., sygn. 280, b.p.

¹² APP, Akta gmin powiatu poznańskiego, gmina Poznań — Wschód, sygn. 113, b.p.

się do komisarzy o terminowe przysyłanie protokołów z konferencji sołeckich¹³. Konferencje te zwoływał komisarz obwodowy, a odbywały się one najczęściej raz w miesiącu. Ważnymi sprawami poruszonymi na konferencjach sołtysów były kwestie budżetów gminnych, zaopatrzenia szkół w opał, pomocy dla rolnictwa przez wojsko, remontów dróg, wielkości gmin, nazw gmin i obszarów dworskich¹⁴. Odczytywano wszelkie okólniki, zarządzenia i inne pisma adresowane do nich, zajmowano się sporządzaniem list kandydatów na opiekunów społecznych, wynagradzaniem sołtysów, funkcjonowaniem straży pożarnych, kradzieżami polnymi, podniesieniem stanu sanitarnego i innymi sprawami dotyczącymi gmin wiejskich i obszarów dworskich¹⁵. Omawiano sprawy związane z podatkami i opłatami pobieranymi przez gminy wiejskie, udzielaniem koncesji budowlanych, przedkładaniem władzy nadzorczej uchwał finansowych, utrzymaniem szkół powszechnych przez gminy i obszary dworskie, przestrzeganiem przepisów ustawy przeciwalkoholowej, odszkodowaniami za inwentarz dotknięty zarazą, regulaminami dla chorych z Powiatowej Kasy Chorych¹⁶.

Komisarze obwodowi zarządzali również zwołanie konferencji sołeckich, aby pouczyć sołtysów o obowiązkach ciężących na nich przy przeprowadzaniu wyborów, w szczególności o sposobie sporządzania spisu wyborców do Sejmu i Senatu oraz o obowiązku wybrania przez rady gminne w gminie, w której był położony lokal wyborczy 3 członków oraz 3 zastępców obwodowych komisji wyborczych¹⁷. W wyborach do Sejmu i Senatu komisarz zwoływał radę gminy w celu wyborów trzech członków obwodowej komisji wyborczej. O wyborze zawiadamiał przewodniczącego okręgowej komisji wyborczej. Komisarze i zarządcy obszarów dominialnych sporządzali dla każdej miejscowości spis wyborców w trzech egzemplarzach. Następnie komisarz przesyłał 3 egzemplarze spisu wyborców przewodniczącemu obwodowej komisji wyborczej¹⁸.

W niektórych powiatach komisarze obwodowi musieli w miejsce przedkładanych ksiąg zawierających protokoły rozpraw z konferencji sołtysów i przelożonych obszarów dworskich przedkładać najpóźniej przed każdą konferencją porządek obrad z wyszczególnieniem spraw, które miały być omawiane na konferencji, w celu ewentualnego dopisania pilnych spraw, które w międzyczasie wpłynęły do urzędu. Komisarze musieli prowadzić księgę protokolaną z odbytych rozpraw. W praktyce była ona jednak prowadzona ogólnikowo i ograniczała się poza podaniem daty posiedzenia, miejsca, osób obecnych, do wymienienia w punktach spraw, które

¹³ *Ibidem*, sygn. 115, b.p.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Archiwum Państwowe w Lesznie (dalej APL), Akta gmin powiatu leszczyńskiego, gmina Leszno, sygn. 64, b.p.

¹⁶ APP, Akta gmin powiatu nowotomyskiego, gmina Lwówek, sygn. 289, b.p.

¹⁷ APP, Akta gmin powiatu poznańskiego, gmina Tarnowo — Podgórne, sygn. 255, b.p.

¹⁸ *Ibidem*, sygn. 267, b.p.

omawiano. Starostowie często zwracali uwagę na zbyt ogólnikowe prowadzenie księgi protokolarnej, lecz poza nielicznymi wyjątkami nie przynosiło to efektu¹⁹.

Konferencje sołtysów i przełożonych obszarów dworskich miały donieść znaczenie, gdyż były jednym ze środków szkolenia niejednokrotnie nieprzygotowanych do swych funkcji sołtysów. Starosta przykładał ogromne znaczenie do konferencji i poświęcał uwagę wyborowi oraz przygotowaniu przez komisarzy materiału do konferencji sołtysów, jak i samym konferencjom. Wielu sołtysów i przełożonych obszarów dworskich nie przychodziło na konferencje, dlatego polecono im stwierdzać swoją obecność poprzez wpisanie się do księgi protokolarnej. W protokole zamieszczano powód niestawienia osoby na konferencje. Nazwiska osób, które nie przybywały na konferencje lub notorycznie się spóźniały, komisarz podawał staroście w celu ukarania²⁰.

Do komisarzy obwodowych zwracały się także różne urzędy. Między innymi komisarz wykonywał niektóre wyroki sądowe na danym obszarze. Wyegzekwowane pieniądze przysyłał do kasy właściwego urzędu²¹.

Komisarze na polecenie starosty informowali go o występujących w okręgu epidemiach u ludzi i zwierząt²². Przedstawiali wykazy osób przybyłych z Niemiec do Polski. Petenci chcący uzyskać paszport zagraniczny musieli m.in. przedstawić zaświadczenie sołtysa lub przełożonego obszaru dworskiego stwierdzające uregulowanie spraw podatkowych. Osoby chcące uzyskać pozwolenie na ponowny wyjazd musiały m.in. przedstawić zaświadczenie wystawione przez komisariat o braku przeszkód do wyjazdu za granicę oraz zaświadczenie sołtysa lub przełożonego obszaru dworskiego o zapłaceniu podatków²³.

Sporządzali również na żądanie starosty spis towarzystw młodzieży, sportowych, oświatowych, kulturalnych, śpiewackich, robotniczych, zawodowych i innych znajdujących się na terenie gmin należących do ich obwodu²⁴. Informowali starostę o poszukiwanych osobach, zawiadamiali go, gdy osoba poszukiwana znajdowała się na obszarze gminy²⁵.

Źródła archiwalne wskazują, że do komisarza obwodowego zwracano się także o pozwolenie na noszenie broni palnej. Komisarz nakazywał także sołtysom naprawę uszkodzonych dróg oraz informowanie go o dokonanych naprawach budynków przez mieszkańców²⁶.

¹⁹ APP, Akta gmin powiatu poznańskiego, gmina Tarnowo — Podgórne, sygn. 347, b.p.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ APP, Akta gmin powiatu poznańskiego, gmina Poznań — Wschód, sygn. 135, b.p.

²² *Ibidem*, sygn. 140, b.p.

²³ *Ibidem*, sygn. 144–145, b.p.

²⁴ APP, Akta gmin powiatu poznańskiego, gmina Tarnowo — Podgórne, sygn. 253, b.p.

²⁵ *Ibidem*, sygn. 255, b.p.

²⁶ *Ibidem*.

W wyborach do Sejmu i Senatu komisarze przygotowywali projekt podziału komisariatu obwodowego na obwody głosowania, przy czym zgodnie z ordynacją wyborczą żaden obwód nie mógł liczyć ponad 3 tys. mieszkańców, a wyborca nie powinien mieć z miejsca zamieszkania do lokalu wyborczego dalej niż 6 km. W każdym obwodzie komisarze proponowali lokal wyborczy oraz lokal, w którym urzędowała Komisja Obwodowa. Obowiązek dostarczenia lokalu ciążył na zarządzie gminy. Wykaz obwodów do głosowania sporządzano w 3 egzemplarzach i podawano, jakie miejscowości wchodziły w jego skład. Komisarze proponowali także kandydata na członka każdej obwodowej komisji wyborczej oraz jego zastępcę (mianował ich starosta) oraz kandydatów na przewodniczących obwodowych komisji wyborczych i ich zastępców, których mianowała Okręgowa Komisja Wyborcza na wniosek starosty²⁷.

Starosta powiatowy w szczególnych przypadkach mógł wprowadzić godzinę policyjną. Nie można było zatem urządzać zabaw, widowisk publicznych dłużej niż do godziny 22. Przedłużenie godziny policyjnej mogło nastąpić wyjątkowo do północy, gdy wniosek o zezwolenie dotyczył imprez organizowanych w celach charytatywnych i polecony był do zaopiniowania przez kompetentnego komisarza. W praktyce przedłużenia godziny policyjnej dokonywała miejscowa władza policyjna²⁸. Należy zwrócić także uwagę, że posterunki policji przysyłały do komisarza obwodowego doniesienia o zaistniałych wypadkach²⁹. Posterunkowi mieli także zwracać uwagę na przepisy zapobiegające nieszczęśliwym wypadkom, a nazwiska osób, które nie miały przepisowo nabytych maszyn lub narzędzi rolniczych, mieli podawać komisarzowi, a ten staroście³⁰.

Zdarzały się często sytuacje, że komisarze obwodowi posługiwali się woźnymi przy wykonywaniu swoich posług lub robót domowych w prywatnych gospodarstwach komisarzy. Instrukcja służbowa komisarzy obwodowych z 21 września 1837 r. stanowiła, że woźny pełnił służbę w biurze i wykonywał funkcje posłańca. Poza tym powołany był do wykonywania funkcji urzędnika egzekucyjnego po myśli rozporządzenia o przymusowym postępowaniu administracyjnym z 15 grudnia 1899 r., jak i wykonawczych przepisów do tego rozporządzenia³¹.

Urzędy komisarzy obwodowych w województwie poznańskim zniosła ustawa z 1928 r. Na podstawie tego aktu prawnego obwody komisarskie przemianowano na działające już w województwie pomorskim wójtostwa obwodowe³². Organiza-

²⁷ *Ibidem*, sygn. 268, b.p.

²⁸ APP, Akta gmin powiatu poznańskiego, gmina Poznań — Wschód, sygn. 132, b.p.

²⁹ *Ibidem*, sygn. 126, b.p.

³⁰ *Ibidem*, sygn. 127, b.p.

³¹ Okólnik wojewody poznańskiego L. dz. 2737/23 III z 11 czerwca 1923 r. w sprawie czynności służbowych woźnych obwodowych.

³² Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 19 stycznia 1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej (Dz.U. z 1928 r. Nr 11, poz. 86).

cję wójtostw na Pomorzu wprowadziła ordynacja powiatowa z 19 marca 1881 r.³³ Terytorialnie nowo utworzone wójtostwa, jak również ich podziały na gminy wiejskie i obszary dworskie pozostały w zasadzie takie same jak w poprzednim okresie. Kandydatów na stanowiska wójtów zatwierdzał wojewoda po przedstawieniu mu kandydatów przez sejmik powiatowy, a sołtysów, którzy stali na czele gmin wiejskich i podlegali bezpośrednio wójtom, zatwierdzał starosta.

Wójtowie jako przewodniczący wydziałów wójtowskich prowadzili gospodarkę finansową wójtostw i czuwali nad gospodarką finansową poszczególnych gmin wchodzących w jego skład. W sprawach komunalnych wójtowie podlegali staroście jako przewodniczącemu wydziału powiatowego. Policja państwowa, która była poprzednio organem wykonawczym władz państwowych i samorządowych z chwilą wprowadzenia w życie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 6 marca 1928 r. o policji państwowej ograniczającego uprawnienia władz administracyjnych w dysponowaniu policją, podlegała wójtom tylko w sprawach utrzymania porządku i bezpieczeństwa publicznego³⁴.

W myśl instrukcji służbowej z 27 czerwca 1928 r. wydanej przez wojewodę poznańskiego wójtowie sprawowali władzę policyjną w zakresie: bezpieczeństwa i porządku publicznego, obyczajowości, budownictwa, pożarnictwa, rybołówstwa, w sprawach polnych i leśnych, sanitarnych, weterynaryjnych, przemysłowych, drogowych i leśnych. Oprócz wyżej wymienionych funkcji wójtowie egzekwowali kary administracyjne, przeprowadzali dochodzenie w sprawach nieszczęśliwych wypadków, przyjmowali wnioski o przyznanie rent z tytułu ubezpieczenia inwalidzkiego³⁵.

Urzędy wójtowskie były urzędami samorządowymi i rządziły się własnym prawem. Podlegały im sprawy: porządku i bezpieczeństwa publicznego, zdrowia, opieki społecznej, bezrobocia, dróg, rolne i leśne, przemysłowe i rzemieślnicze, budowlane, pożarowe, kościelne, wojskowe, ewidencji i ludności.

Na czele urzędu wójtowskiego stał wójt zatwierdzany na 6 lat przez wojewodę, spośród kandydatów sejmiku powiatowego. Sprawował on urząd honorowo, przy pomocy płatnego sekretarza. Urzędował w dotychczasowej siedzibie komisariatu obwodowego. W sprawach komunalno-gminnych wójt działał tylko na wyraźne polecenie starosty³⁶.

W obwodzie wójtowskim istniał wydział wójtowski, który składał się z: wójta jako przewodniczącego, przedstawicieli poszczególnych gmin wiejskich, przedstawicieli obszarów dworskich oraz jednego przedstawiciela gminy liczącej ponad 750 osób. Służył on do pomocy wójtowi w wykonywaniu jego obowiązków. Do uprawnień wydziału wójtowskiego należało zatwierdzanie budżetu i sprawo-

³³ Gesetzsammlung für die Königlichen-Preussischen Staaten, 1881, s.179, § 46–73

³⁴ Dz.U. z 1928 r. Nr 28, poz. 257.

³⁵ APL, Wstęp do zespołu — Akta gmin powiatu wolsztyńskiego, b.p.

³⁶ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Wstęp do zespołu — Akta gmin z terenu b. powiatu wyrzyskiego, b.p.

wanie nadzoru nad gminami wiejskimi. Terytorialnie wójtostwo dzieliło się na gminy, na czele których stał zarząd gminy³⁷.

Bardzo rzadko, ale miały miejsce sytuacje, że po zlikwidowaniu komisariatów obwodowych niektóre wójtostwa powstały z podzielenia komisariatu obwodowego. Przykładowo komisariat obwodowy w Wągrowcu został podzielony na 4 wójtostwa:

1. wójtostwo w Damasławku, do którego wcielono gminy Mokronosy, Damasławka, Turza oraz obszary dworskie Sterężyn i Kopanina,

2. wójtostwo w Łęknie, do którego wcielono gminy Koninek, Łęknio, Łukowo, Siedleczo, Kiedrowo, Niemczyn, Wiśniewo, Kołybiec, Brzezno Stare, Nerkowo, Bracholin, Tarnowo Pałuckie i obszary dworskie Kołybki i Łukowo,

3. wójtostwo w Siernikach składające się z obszaru dworskiego Sierniki,

4. wójtostwo w Wągrowcu, do którego należały wszystkie pozostałe z dawniejszego komisariatu obwodowego miejscowości.

Dotychczasowy komisarz obwodowy oddawał wszystkie akta dotyczące gmin i obszarów dworskich właściwym wójtom. Akta dotyczące ruchomości i inwentarza według księgi inwentarzowej zlikwidowanego komisariatu pozostały przy wójtostwie³⁸.

Wójtostwa tworzone na mocy rozporządzenia ministra spraw wewnętrznych z 2 maja 1928 r.³⁹ Na przykład w powiecie średzkim wojewoda poznański utworzył następujące obwody wójtowskie: Bronisław (gmin wiejskich 8, obszarów dworskich 4), Dominowo (gmin wiejskich 11, obszarów dworskich 8), Kostrzyn (gmin wiejskich 11, obszarów dworskich 15), Komorniki (gmin wiejskich 9, obszarów dworskich 6), Nekla (gmin wiejskich 16, obszarów dworskich 6), Środa Wschód (gmin wiejskich 12, obszarów dworskich 14), Środa Zachód (gmin wiejskich 15, obszarów dworskich 20) i Zaniemyśl (gmin wiejskich 15, obszarów dworskich 12)⁴⁰.

Przy organizacji wójtostw stosowano przepisy ordynacji powiatowej, ponieważ tylko one zostały na województwo poznańskie rozciągnięte, z wyłączeniem wszelkich późniejszych na ich podstawie wydanych przez władze pruskie przepisów uzupełniających i wykonawczych. Organizację wójtostw w powiatach województwa poznańskiego przeprowadzono w kilku etapach⁴¹.

Na początku ustalono okręgi wójtowskie, biorąc za punkt wyjścia przyzwyczajenie ludności do dotychczasowych urzędów oraz jak najlepsze przystosowanie i wykorzystanie nowej instytucji do organizacji władz administracyjnych. W tym celu wykorzystano dotychczasowy podział na komisariaty obwodowe i w ich miejsce tworzone okręgi wójtowskie. Powyższy podział służył jako pod-

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ APP O/ Gniezno, Akta gmin powiatu wągrowieckiego, gmina Damasławek, sygn. 3, b.p.

³⁹ Dz.U. Nr 56, poz. 533.

⁴⁰ APP, Wstęp do zespołu — Akta gmin powiatu średzkiego, b.p.

⁴¹ APP, Wydział Powiatowy w Poznaniu, sygn. 91, b.p.

stawa orientacyjna, możliwe były zatem odstępstwa na wniosek zainteresowanych gmin i obszarów dworskich.

Tworzenie okręgów wójtowskich odbywało się po wysłuchaniu zainteresowanych (gmin i obszarów dworskich) lub na wniosek sejmiku powiatowego. Jednak wojewoda poznański zwrócił uwagę starostom, że postanowienia te należy traktować bardzo ostrożnie⁴². Starostowie mieli zwracać się do odnośnych zarządów gmin i obszarów dworskich z zawiadomieniem o zamierzonym przydziale danej gminy, czy obszaru dworskiego do danego obwodu wójtowskiego. Ewentualne zastrzeżenia co do przydziału należało zgłaszać w oznaczonym terminie do starostwa. Wojewoda stwierdzał, że uznaniu starostów i praktycznemu ich doświadczeniu pozostawiał, w jaki sposób skomunikują się z odnośnymi gminami i obszarami dworskimi celem zadośćuczynienia wymogom ordynacji powiatowej o „wysłuchaniu zainteresowanych”. Mogło to nastąpić w drodze pisemnej, za pośrednictwem dotychczasowych komisarzy obwodowych lub na specjalnie w tym celu zwołanym zebraniu sołtysów i przewodniczących obszarów dworskich w siedzibie powiatu. Uzupełniony projekt podziału o ewentualne wnioski gmin i obszarów dworskich podlegał zatwierdzeniu przez sejmik powiatowy. Następnie starostowie przesyłali je do wojewody, a ten do zatwierdzenia ministrowi spraw wewnętrznych.

Kolejnym etapem było zorganizowanie wydziałów wójtowskich. Starostowie przygotowywali dla poszczególnych obwodów wójtowskich specjalne statuty według podanego przez wojewodę wzoru. Zawierał on skład wydziału wójtowskiego (wójt jako przewodniczący oraz członkowie — przedstawiciele poszczególnych gmin i obszarów dworskich). Musiał on zawierać ponadto osoby, które były uprawnione do zastępowania przedstawicieli gmin i obszarów dworskich. Wzór zawierał minimum, które statut zawierać powinien, a od uznania starostów zależało, czy dodane były do niego jeszcze inne postanowienia⁴³.

Następną czynnością był wybór wójta. Sejmik powiatowy przedkładał listę propozycyjną osób posiadających kwalifikacje do sprawowania urzędu wójtowskiego wojewodzie. Starostowie natomiast proponowali imiennie spośród niej te osoby, które ich zdaniem należałoby mianować wójtem i zastępcą wójta w każdym z obwodów. Kandydaci na stanowisko wójta musieli posiadać odpowiednią wiedzę i doświadczenie oraz być nieskazitelni pod względem moralnym. Kandydatów na wójta należało w pierwszej kolejności szukać wśród urzędników gospodarczych, leśnych, tak państwowych, jak i prywatnych, gorzelników, większych gospodarzy itp. Odmówienie przedłożenia listy propozycyjnej przez sejmik powiatowy powodowało, że starostowie podawali wojewodzie odpowiednie kandydatury w celu mianowania ich wójtami komisarycznymi⁴⁴.

Wydatki związane z utrzymaniem wójtostw pokrywały same wójtostwa w drodze repartycji odnośnych kwot na zainteresowane gminy i obszary dworskie,

⁴² Pismo z 17 marca 1928 r. — L. dz. 4161/28 – P.

⁴³ APP, Wydział Powiatowy w Poznaniu, sygn. 91, b.p.

⁴⁴ *Ibidem*.

a w razie zupełnego wyczerpania się źródeł dochodowych gmin miano zwracać się o pomoc w formie subwencji do powiatu. Uznaniu starostów pozostawiono przejście od samego początku dla ułatwienia pracy odnośnych wydatków na etat powiatu lub przerzucenie ich na poszczególne obwody wójtowskie oraz centralizacji kasowości obwodów wójtowskich w kasie komunalnej lub pozostawienie jej poszczególnym obwodom wójtowskim. W preliminarzu wydatków obwodów wójtowskich musiały figurować następujące pozycje:

1. Ryczałt dla wójta względnie wynagrodzenie dla komisarycznie ustanowionego wójta;
2. Pensja płatnej siły sekretarskiej;
3. Wynagrodzenie woźnego;
4. Ubezpieczenie społeczne personelu;
5. Wydatki rzeczowe na utrzymanie biura i sprawowanie urzędu, a więc czynsz za lokal, opał, światło, remont, sprzęt biurowy, telefony, telegramy, książki, czasopisma, koszty podróży, itd.;
6. Koszty tymczasowego aresztu: utrzymanie lokalu, wyżywienie aresztantów, transport, itd.

Pozostałe po komisariatach obwodowych budynki znajdowały się chwilowo w dyspozycji starostów i umieszczano w nich urzędy wójtowskie⁴⁵.

Wójtowie rozsyłali zarządzenia (m.in. w związku z ustawą o samoistnym podatku wyrównawczym dla gmin wiejskich) skierowane do sołtysów oraz wzywali ich do rzeczowego dopilnowania i formalnego załatwienia sprawy⁴⁶. Sporządzali również zestawienia liczbowe wyborców do sejmiku i senatu z obwodu wójtostwa.

Wójtostwa przetrwały do 1 kwietnia 1935 r., kiedy to w oparciu o ustawę scaleniową z 23 marca 1933 r.⁴⁷ i rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 21 lipca 1934 r.⁴⁸ utworzono gminy wiejskie. Rozporządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z 27 marca 1935 r. niektóre dotychczasowe obowiązki wójtów przeszły na powiatowe władze administracyjne⁴⁹.

Reasumując, należy stwierdzić, że instytucja komisarzy obwodowych i wójtów obwodowych to spuścizna po okresie zaborów. Mimo dostosowania przepisów ich dotyczących do polskich realiów nadal zakres ich działania był podobny do tego sprzed 1919 roku. Praktyczna ich działalność pokazuje, że przede wszystkim pomagali staroście w sprawowaniu władzy administracyjnej w jej wszystkich działach. Wypełniali także zadania powierzone im przez inne urzędy. Te rozległe

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ APP, Akta gmin powiatu poznańskiego, gmina Tarnowo — Podgórze, sygn. 349, b.p.

⁴⁷ Ustawa z dnia 23 marca 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego (Dz.U. Nr 35, poz. 294).

⁴⁸ Dz.U. Nr 68, poz. 609–623.

⁴⁹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 27 marca 1935 r. w sprawie przekazania niektórych obowiązków wójtów powiatowym władzom administracji ogólnej (Dz.U. Nr 27, poz. 206)

funkcje wypełniali w swoich obwodach przede wszystkim za pomocą sołtysów i przełożonych obszarów dworskich.

Bibliografia

Wykaz źródeł archiwalnych

- APL, Wstęp do zespołu — Akta gmin powiatu wolsztyńskiego.
APP, Akta gmin powiatu poznańskiego, gmina Tarnowo Podgórne, sygn. 253, 255, 267, 268, 347, 349.
APP, Akta gmin powiatu nowotomyskiego, gmina Lwówek Wlkp., sygn. 280, 289.
APP, Wstęp do zespołu — Akta gmin powiatu średzkiego.
APP, Wydział Powiatowy w Poznaniu, sygn. 91.
APP O/Gniezno, Akta gmin powiatu wągrowieckiego, gmina Damasławek, sygn. 3.
APB, Wstęp do zespołu — Akta gmin b. powiatu wyrzyskiego.
APL, Akta gmin powiatu leszczyńskiego, gmina Leszno, sygn. 64.
APP, Akta gmin powiatu poznańskiego, gmina Poznań Wschód, sygn. 113, 115, 122, 126, 127, 132, 134, 135, 140, 144, 145.

Wykaz aktów prawnych

- Okólnik wojewody poznańskiego L.dz. 2737/23 III z 11 czerwca 1923 r. w sprawie czynności służbowych woźnych obwodowych.
Ordynacja gmin wiejskich z dnia 3 lipca 1891 r. dla siedmiu wschodnich prowincji pruskich (Gesetzsammlung für die Königlichen-Preussischen Staaten, 1891, nr 23).
Rozkaz gabinetowy z dnia 10 grudnia 1836 r. o organizacji zarządu policyjnego i gminnego w małych miastach i wsiach prowincji poznańskiej (Amstblatt Reg. Pos. 1836, nr 52).
Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 19 stycznia 1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej (Dz.U. z 1928 r. Nr 11, poz. 86).
Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o policji państwowej (Dz.U. z 1928 r. Nr 28, poz. 257).
Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 27 marca 1935 r. w sprawie przekazania niektórych obowiązków wójtów powiatowym władzom administracji ogólnej (Dz.U. Nr 27, poz. 206).
Ustawa z dnia 24 lipca 1919 r. o policji państwowej (Dz.Pr.P.P. z 1919 r. Nr 61, poz. 363).
Ustawa z 23 marca 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego (Dz.U. Nr 35, poz. 294).

Literatura

- Gulczyński A., *Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej (1919–1922)*, Poznań 1995.
Hemmerling Z., *Ruch ludowy w Wielkopolsce 1919–1939*, Warszawa 1971.
Wąsicki J., *Ziemia polskie pod zaborem pruskim. Wielkie Księstwo Poznańskie. Studium historyczno-prawne*, Poznań 1985.

District commissariats and *wójtostwa* in Wielkopolska (1919–1935). Some remarks about their practical operations

Summary

The *Distriktsämter* which functioned in the Grand Duchy of Poznań were renamed district commissariats after Wielkopolska was incorporated into Poland in 1919. They were headed by district commissars, whose scope of responsibilities was virtually the same as in the partition period. First of all, they performed police and administrative functions on the basis of a number of laws and regulations from the partition period adapted to the new Polish reality.

In 1928 district commissariats in Wielkopolska were renamed district *wójtostwa*; each was headed by a *wójt*. A *wójt* was responsible for the finances of his *wójtostwo* and the various communes within it.

District commissars and then *wójtowie* helped starosts with their administrative duties. In addition, they performed functions entrusted to them by other official bodies.

Keywords: district commissariat, district *wójtostwo*, local government, Wielkopolska

Die Kommissariate und Bezirksvogteien in Großpolen (1919–1935). Einige Bemerkungen über ihre praktische Tätigkeit

Zusammenfassung

Die im Großherzogtum Posen tätigen Distriktämter wurden nach dem Anschluss Großpolens an Polen in Bezirkskommissariate umbenannt. An ihrer Spitze standen die Bezirkskommissare, die grundsätzlich den selben Tätigkeitsbereich hatten, wie in der Besatzungszeit. Sie übten vor allem polizeiliche und administrative Funktionen aus und basierten dabei auf zahlreichen, an die polnischen Gegebenheiten angepassten Gesetzen und Vorschriften aus der Besatzungszeit.

Im Jahre 1928 wurden die Bezirkskommissariate zu Bezirksvogteien mit Vögten an ihrer Spitze. Sie waren für die Finanzwirtschaft der Vogteien verantwortlich und beaufsichtigten die Finanzwirtschaft der einzelnen Gemeinden.

Die Bezirkskommissare, und dann die Vögte unterstützten den Starost bei der Ausübung der administrativen Gewalt. Sie erfüllten auch Funktionen, die ihnen durch andere Ämter übertragen wurden.

Schlüsselworte: Bezirkskommissariat, Bezirksvogtei, Großpolen, Selbstverwaltung